

Анте Ромац, ИЗВОРИ РИМСКОГ ПРАВА, Латински текстови с пријеводом, Загреб, 1973.

Данашњи тренутак литературе из римског права у знаку је многих недоумица. Преиспитује се улога Римског права у образовању правника. Римско право је под двоструким ударом. С једне стране, потискивањем цивилистике смањује се улога овог предмета као традиционалног увода у Грабанско право, а с друге, општа повика на историју и историзам погађа и Римско право као део те историје (1). У самој науци не може се рећи да постоји „криза продукције“. Треба само бацити поглед на новије томове *Collectio bibliographica operum ad ius romanum pertinentium* па да читалац буде импресиониран обиљем и разноврсношћу наслова. Ово обиље не мора бити знак постојања нових и необрађених питања, открића нових извора или битно нових методолошких приступа. Оно је, чини се, у некој мери последица експанзије универзитетског образовања које укључује и нове делове света, повећања броја професора и познатог императива универзитетске каријере „publish or perish“. Ипак се у неким земљама, Француској нпр., запажа осека или бар другачији, више упоредно-правни приступ. Нарочито пада у очи одсуство новијих методолошких прилаза, тако да још увек већина романиста примењује „стари-добри“ историјскоправни метод. Само се спорадично јављају наговештаји методолошких новина, као што је, примера ради, случај са методом квантитативне анализе коју је применио Оноре (2). Историјски материјализам још није видљивије присутан, иако га примењује и један број научника на Западу (de Martino). У Совјетском Савезу, после Перетерског, није се појавило неко значајније име. Мали број научника из социјалистичких земаља је успео да изађе из релативне анонимности, која је често последица и језичких баријера. Мађарска академија наука почела је нека дела својих чланова да издаје на светским језицима. Захваљујући томе студија о својини недавно прерано преминулог Диоджија изазвала је пажњу и задобила похвале (3). Да би премостили ову препреку италијанске колеге са Универзитета у Камерину дошли су на идеју да издају часопис у коме сарадници из земаља ван главних токова светске науке или са „егзотичних“ језичких подручја приказују литературу своје земље на француском, енглеском, немачком или италијанском језику (4).

Наша три дојена Римског права успела су да дођу до несумњиве репутације у међународним романистичким круговима: Виктор Корощец, као један од светских експерата за клинопис, Драгомир Стојчевић, који је низ година члан највиших тела међународне организације, и Маријан

(1) Не бих овом приликом желео да понављам неке ствари о којима сам већ писао: *О месту историје и римског права у новом наставном програму*, *Анали*, 1974/4, стр. 503—506.

(2) *Honoré World Frequency and the Study of Roman Law*, *Cambridge Law Journal*, 1972, A, part 2, стр. 280—293.

(3) *Diosdi, Ownership in ancient and preclassical Roman Law*, Budapest, 1970.

(4) *Index, Quaderni camerati di studio romanistici, International Survey of Roman Law*, Camerino, почев од 1971.

Хорват, радо виђен учесник на међународним симпозијумима. Највише захваљујући овој тројци, као својеврсно признање њима и Југославији, организована је 1961. г. у Сплиту једна сесија Међународног удружења за античка права.

Међу научницима средње генерације истиче се Анте Ромац. Као официр правне службе, он је веома успешно одбранио на Правном факултету у Београду дисертацију посвећену феудализацији римске империје (1963.). Када је, после смрти Маријана Хорвата, загребачки факултет позвао Ромаца, показало се да је то добро решење и добит за ову угледну универзитетску установу. Упркос заузетости, Ромац је за релативно кратко време објавио више расправа и три обимне књиге: *Dicta et regulae iuris* (заједно са проф. Стојчевићем), *Извори римског права* (1973) и *Рјечник Римског права* (1975). Заиста задивљујућа продукција! Једном раније, написао сам осврт на *Dicta et regulae iuris* (5), а овом приликом задржаћу се на *Изворима*.

У време када у науци доминира једна хиперпродукција коју не одликују ни тематска ни методолошка свежина, када се многи опредељују за бизарне теме или покушавају да унесу нешто светлости бавећи се питањима којима се вековима бавило, већина страница чланака и монографија подсећа на ледени брег, јер се само мањи део налази изнад црпе која дели текст од фуснота. Многе расправе о неким питањима (нексум, кондикције, суштина разлика *ius in rem* и *ius ad rem*) значе побијање постојећих мишљења, не у име неких нових, већ у име рехабилитације старих и давно одбачених. Зато је један од путева литературе враћање на изворе — *semper ad fontes!*

Народи који су се развијали под срећнијим околностима управо су почели своје прве кораке изучавајући римско право кроз изворе. „Скоро свуда осим у Енглеској темељи правне науке нису произишли из размишљања поводом домаћих обичаја, или чак, као што је било у јужној Европи, из оних елемената писаног права које са сачувало још од римских времена. Уместо тога они су настали из завршеног система римског права које је чинила Јустинијанова компилација” — пише Френклин (6). Касније интерпретације су понекад запретале јаловим схоластичким размишљањем живи дух римског права, иако се не може одрећи извесан допринос глосатора и постглосатора јуриспруденцији. То је још давно навело Раблеа да тврди како су коментари римског права упрљали „раскошне и елегантне књиге” Јустинијановог корпуса, тако да су Дигеста „хаљине од злата које за нажит имају бубре (тј. глосе)” (7). Објављивање извора нарочито је оправдано онде где постоји скучени круг људи који непосредно прати научну литературу из римског права, док за овакву врсту књига постоји шире интересовање историчара, цивилиста, докторанада и студената.

Још почетком овог века издао је Лујо Бакотић текст и превод Јустинијанових Институција, који је и данас употребљив. Непосредно пред други светски рат Бисаловић је штампао превод прве две књиге Гајевих Институција, без латинског текста, са предговором Албертарија. Повремено су, обично за потребе вежби, умножавани материјали у којима је било нешто извора са коментаром и преводом. Пре извесног времена Јелена Даниловић и писац ових редова су објавили *Текстове из римског*

(5) *Гледишта*, 1970/5, стр. 855—867.

(6) *Гледишта*, 1970/5, стр. 855—867.

(6) Franklin, Jean Bodin and the sixteenth-century Revolution in the Methodology of Law and History, New York, 1963, стр. 7.

(7) „Јер на свету нема тако фише, тако раскошне и елегантне књиге, али оно што их уоквирује, тј. Акурсијева Глоса, тако је прљаво, скандалозно и смрдљиво да није ништа друго до бубре и неваљалство” (*Гиганту и Пантагруел*).

права као практикум за вежбе. Међутим, књига која је пред нама представља нешто ново, нешто што се може упоредити са Текстовима Жирара⁽⁸⁾. Довољно је упоредити обим ове Ромчеве књиге са предходним сличним збиркама. Док *Текстови римског права* (Ј. Даниловић и О. Станојевић) имају 276 страница, *Извори римског права* обухватају 605 страница ситно штампаног текста.

Када смо већ код упоређивања, можемо утврдити извесне сличности у концепцији ове две збирке. Како је знање латинског језика наших студената оскудно (нарочито зато што овај језик уче у првом и другом разреду гимназије па га до уписа на студије забораве), а према неким видовима предложене реформе школства може да буде још оскудније или никако, наши текстови не могу да следе Жирарове који дају само латинске оригинале уз нешто мало коментара. И у једном и у другом случају дат је превод, с том разликом што *Текстови* имају двостубачне странице, тако да је на свакој и латински оригинал и његов превод, док Ромчеви *Извори* једну страну посвећују латинском, а на другој дају превод. Нешто се одступило од тога у насловима који на обе стране гласе исто, било да су оригинали или преведени. Постоји још једна сличност. Обе збирке, уопштено говорећи, имају два дела. У првом су дати извори мање-више хронолошки, а у другом су текстови, претежно из *Corpus iuris civilis*, сређени по материји. Наравно да у појединостима има одступања, јер су *Текстови* следили план књиге Д. Стојчевића, док су извори прилагођени нешто другачијем распореду материје Хорватовог уџбеника. Разлика је и у томе што се Ромац строго држао правних извора, тако да у његовој књизи готово и нема другог материјала (запазили смо фрагмент Тита Ливија који говори о доношењу Закона 12 таблица на стр. 16), док се у *Текстовима* налази један број страна са фрагментима из Катона, Варона, Цицерона, Колумеле, Тита Ливија, и Тацита, што можда има везе и са нешто различитим концепцијама предмета и уџбеника на два наша правна факултета.

Садржина *Извора римског права* изгледа овако: уводни део (стр. 3 — 9) у коме је реч о праву, правној науци, деоба права и извора права; затим закони (стр. 13 — 39) где се налазе важније *leges regiae*, закон 12 таблица⁽⁹⁾ и скупштински закони из доба републике и раног принципата. Од стр. 39 до 83 дат је, први пут у нас, текст вечитог едикта градског претора и едикти курулских едила. Следеће странице посвећене су мишљењима сената (*Senatus consulta*) и царским одлукама (*constitutiones principum*). Посебно је, с правом, извојен закон о цитирању (*Lex citationis*) (стр. 91). На крају овог одељка су уводне конституције предјустинијанских кодификација и свих делова Јустинијанове кодификације (стр. 93 — 135).

Други, знатно обимнији део садржи фрагменте претежно из Јустинијановог корпуса, а нешто мање из Гајевих Институција, Паулових Сентенција, Закона дванаест таблица и других извора сређених по материји и то оним редом који има Хорватов уџбеник, тако да се почело статусним правом (стр. 141 — 160), да би се завршило грађанским поступком (стр. 537 — 570). Највише пажње, што је и разумљиво посвећено је облигационом праву, тако да оно обухвата готово трећину књиге (стр. 287 — 463).

Ова збирка даје богату грађу за проучавање римског права, за мишљање и упоређивање. Први део показује раст и опадање римског права од легендарних *leges regiae* и Закона 12 таблица, преко преторског права и права јуриспрудената, до царинских наредби и Јустинијановог

(8) Girard, *Textes de Droit romain*, Paris, 1974 (VII изд.)

(9) Ромац употребљава назив *Законик 12 плоча* (стр. 18 — тако и Хорват, стр. 19). Овај зборник заиста има велики значај за Римљане, али није уобичајено називати га закоником најпре због скромног обима, затим што га ни Римљани ни већина савремених романиста не називају другачије до закон (*lex duodecim tabularum*).

корпуса. Право, као део цивилизације, слика је свих фаза кроз коју су римско друштво и култура прошли, нарочито једно тако конкретно право, тако везано за појединачни случај, као што је римско. Може се најпре видети друштво, на ступњу који није сувише далек од оног коме су Хомерови Грци, како решава углавном питања везана за суседске односе ситносопственика, земљорадника и сточара, бави се проблемом бацања чини на усеве, напасањем стоке на туђој ливади, сечењем дрвета и заштитом личности од грубог насртаја на физички интегритет. Затим се постепено мало насеље земљорадника и сточара претвара у велику и моћну државу. Право штити имовину робовласника и прописује накнаде за убиство роба и стоке истим законом у оквиру истог параграфа (*lex Aquilia*), а претор настоји да заштити од преварних радњи, јер се трговина све више развија. Постепено република постаје светска империја, плејада учених правника у једном релативно мирном периоду, развија римско приватно право од оних висина које су чак и надмашивале скуп конкретних компоненти које одређују правни систем (јер се поред стварног случаја решавају и имагинарни). У то време владари се труде да спрече опадање морала и кризу породице, предвиђајући санкције за нежење и предности за оне у браку и са децом (кадукарни закони Августа). После тога, више наслућујемо него што непосредно можемо утврдити опадање, неред, самовољу појединих магната и слабост централне власти⁽¹⁰⁾. Ово наслућивање последица је околности да се право на неки начин удаљује од живота, традиционализам и „класицистичка“ тенденција правника чували су већи део некадашњег права, иако оно добрим делом не одговара новим условима. Ово се нарочито односи на *ius*, док су *leges* биле ближе животу и у већој мери показивале симптоме опадања и дегенерације.

И сам стил је трпео велике промене. Од старог, готово ритуалног речника старих закона, једног свечаног начина изражавања у коме сажетост често иде на уштрб јасноће, преко службеног, нелепог али функционалног и још увек концизног језика едиката римских магистрата, до развијене, али економичне у изразу реченице римске јуриспруденције, и на крају до административног речника познатог римског царства, пуног бомбастике и синонима, са разумењем реченицом. Велики број одредаби закона од дванаест таблица нема више од десетак речи које одзивају као псалми: *Si in ius vocat, ito. Agversus hostem aeterna auctoritas. Uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita ius esto. Si membrum repsit, ni cum eo pacit, talio esto*. Упоредимо то са Јустинијановим уводним конституцијама уз делове његове кодификације. Конституција *Summa rei publice*, 1 садржи реченицу од 165 речи, и још неколико од преко сто речи! Као да се једном реченицом жели све рећи и то на један благоглагољив начин. Не бисмо се сложили са оним романистима који овакав стил тумаче као импорт са Истока, као грчки, односно византијски изум. То је чиновнички језик и стил бирократизованог државног апарата.

Док је први део драгоцен за оне који желе да прате раст и опадање римског права, други пружа једно обиље материјала о разним правним институтима. Сам Ромац примећује: „Сретна је околност што је начин рада римских правника (чија дјела, сачувана у Дигестама, представљају најопсежнији и најважнији дио извора римског права) био далеко од апстрактних теоретизирања, што су они своја мишљења и ставове увијек заснивали на анализи конкретних случајева узетих из свакодневног живота, излажући то непосредно и једноставно, у лако разумљивом облику. Стога ће студент почетник, када у изворима нађе објашњење како се, на примјер, ловџи дивљег вепра или хватајући рој пчела — стјече посјед, односно власништво; да ли и зашто одговара особа која потресује грање дрвећа или поправља кров куће, па повриједи или убије пролазника; што треба подузети против такмичара који у спорту повриједи противника,

(10) Вид. С. 4. 30. 3; h. t. 10 и 14; С. 1. 54. 1; а још пре тога: С. Th. 7. 12. 1.

иако је овај изјавио да одустаје од даљњег натјечања ... односне појмове лако схватити и без тешкоће примењивати, како у дајњем току студија, тако и касније у пракси". (стр. V). Нашим студентима заиста недостаје способност конкретног размишљања, они радије репродукују странице него што схватају практичан домаћај неког правног принципа.

Због овог конкретног прилаза и практичног духа римског правника, са страница *Извора* се осећа дах свакодневног живота. Види се да су и у давно доба људи решавали питања за које верујемо да су тековина модерне цивилизације, као што је проблем заштите природне средине човека (прописи о сахрањивању Закона 12 таблица, проблем загађивања ваздуха — стр. 223), да су и онда студије трајале најпре четири, а затим пет година и да су владари приговарали што се наставници конзервативно држе уџбеника који садрже неактуелан материјал (9). И тада се захтевало да разлика између усвојиоца и усвојеника буде 18 година. (стр. 183), а државни орган је, као и данас, странки могао по службеној дужности дати адвоката (стр. 41). Прелиставајући Изворе на многим страницама се уверавамо у исправност Шуццовог мишљења: Ако се неко не би задовољио Гајевим Институцијама, већ узео да чита оно што је остало од *Digesta* или *Responsa* Цервидија Сцеволе или Помпонијевих *Responsa* и *Quaestiones*, Улпијанових *Libri ad edictum*, био би задивљен једним неисцрпним богатством проблема и идеја⁽¹¹⁾. Поготову ако имамо у виду да су то само фрагменти и остаци једне богате литературе који су још прошли кроз руке компилатора.

Организација обимног материјала је спретна. Сналажење је олакшано регистрима извора и материје на крају књиге, као и бројевима фрагмената поред текста. Аутор је исте поднасловне користио и и на једној (латинској) и на другој (преведеној) страни. То можда олакшава сналажење у материјалу. Свакако је тешко за сваки данашњи појам наћи одговарајући латински, поготову што је један број тих латинских назива творевина средњег века, нити је потребно преводити сваки латински израз, али би ипак у евентуалном другом издању требало избећи ову недоследност⁽¹³⁾.

Избор текстова је добар тако да задовољава и многе веће захтеве од оних које поставља рад на вежбама⁽¹⁴⁾.

Преводити латински текст, нарочито, онај из прекласичног периода, није лак посао. А Ромац га је добро обавио. Он се свесно определио за један дословнији превод, што иде на уштрб лепоте реченице, али је од користи онима који у коришћењу *Извора* стављају тежиште на непарне странице, тј. на оне са латинским оригиналом. Разумевању текста доприносе и бројне примедбе при дну странице које објашњавају неке речи и изразе, упућују на друге странице или данашњи одговарајући термин.

У књизи оваквог обима, у којој је половина текста на латинском, уз постојећи ниво графичких и коректорских услуга, немогуће је избећи један број техничких омашки и превида. Тога у књизи има мање него што би се очекивало, иако има неких омашки и ван оних које садржи списак errata на крају књиге, што је исто тако разумљиво.

(11) Const. Omnem. 1.

(12) Schultz, History of Roman legal Science, Oxford, 1953, стр. 122.

(13) Ипак нас изненади када над латинским текстом налазимо Законик 12 плоча (оčekујемо (lex duodecim tabularum) или најамна погодба (уместо locatioconductio), а затим и над оригиналом и над преводом: thesaurus, accessio, fructus. На стр. 421: *rastra adiecta*, а на следећој: *преторска пакта*. Мишљења смо да се овде могло одступити од манира Хорватовог уџбеника и наслова који се тамо налазе.

(14) Наравно, као и сваки избор или антологија у некој мери је подложен и личним опредељењима. Примери ради: уместо D. 8. 5. 3. 6 (фрагмент у коме нема ограничења својине) мислимо да би више одговарао наслову претходни D. 8. 5. 8. 5. у коме се говори о ограничењима својине.

Усвему то је једна од значајнијих књига романистичке литературе. Она омогућује непосредан увид у изворе римског права у једном обиму који раније није постојао у нашој литератури. Избор материјала, његов распоред, превод и апаратура заслужују сваку похвалу. *Извори* представљају драгоцену помоћ не само у раду са студентима, већ и свима који желе да се ближе обавесте о неким решењима које је римско право дало.

др Обрад Станојевић